

آشنایی با هنر ایران در قرن هفتم و هشتم هجری از هنرمندان برجسته ساسانی و ساسانیان

در زمینه تزیین جلد کتاب آنچه بدست هنرمندان ایرانی فراهم آمده است در جهان بی همتاست

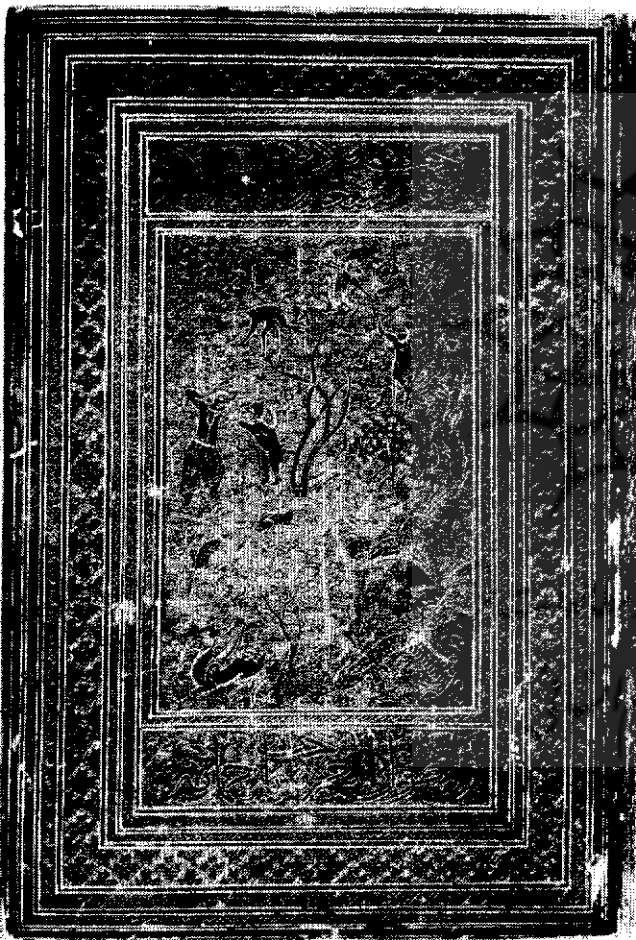
دوران طلایی :

قرن هشتم و نهم هجری را میتوان دوران طلایی هنر صحافی و جلدسازی ایران بشمار آورد. در این دو قرن بر اثر حمایت پدیدریغ شاهان و شاهزادگان با ذوق و هنرپرور و در سایه نبوغ هنرمندان برجسته‌ای که از سراسر کشور در کارگاههای هنری سلطنتی گرد آمده بودند فن صحافی و هنر تزیین جلد کتاب به منتهای کمال رسید و از این رهگذر زیباترین آثار خطی و شاهکارهای خوشنویسی، تذهیب و مینیاتور در میان جلدهائی باشکوه در این دوسده پا بعرضه وجود نهاد و در این زمینه نفایس گرانبهائی پدیدار گشت که مانند آن را در هیچیک از سده‌های بعد و در هیچ نقطه جهان نمیتوان یافت.

در میان این ایام طلایی، دوران سلطنت چهل و دوساله شاهرخ میرزا فرزند هنردوست امیر تیمور درخشندگی خاصی دارد. در هنگام فرمانرانی او هرات یکی از مراکز مهم فرهنگ و هنر ایران گردید و شاهزاده بایسنقر میرزا که در عین حال سمت وزارت پدر را نیز دارا بود بسبب علاقمندی فراوانی که بکتاب داشت با تأسیس کتابخانه سلطنتی هرات دوران نوینی را در زمینه پیشرفت فن تجلید و صحافی ایران آغاز نمود. دورانی بس درخشان و پرثمر.

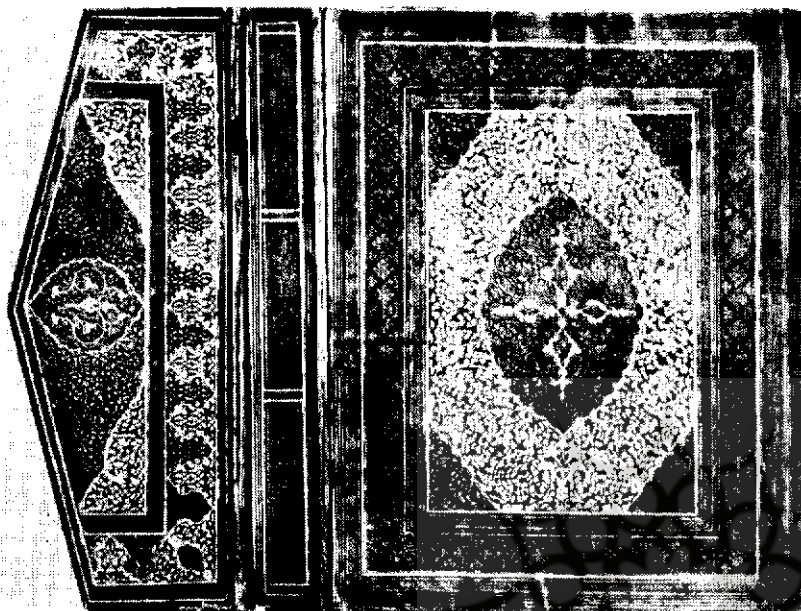
هنرمندان گمنام و روش‌های نوین :

متأسفانه در نوشته‌هایی که از آن دوران بجای مانده است فقط بنام برخی از خطاطان، تذهیب‌کاران و مینیاتورسازان مکتب هرات اشاره رفته‌است و از نام هنرمندان صحافی و جلدساز که بدون تردید در محیط آن روز موقعیتی ممتاز داشته‌اند اطلاعی در دست نیست، جز آنکه در بعضی از کتابها از هنرمندی بنام استاد قوام‌الدین که در تزیین جلد کتاب دستی توانا داشته است و بنا بدعوت بایسنقر میرزا از تبریز به هرات عزیمت نموده یاد شده است. بهر حال هنرمندان ممتازی که تا کنون ناشناخته مانده‌اند در طی دو قرن هشتم و نهم در هنر تزیین جلد کتاب

۴

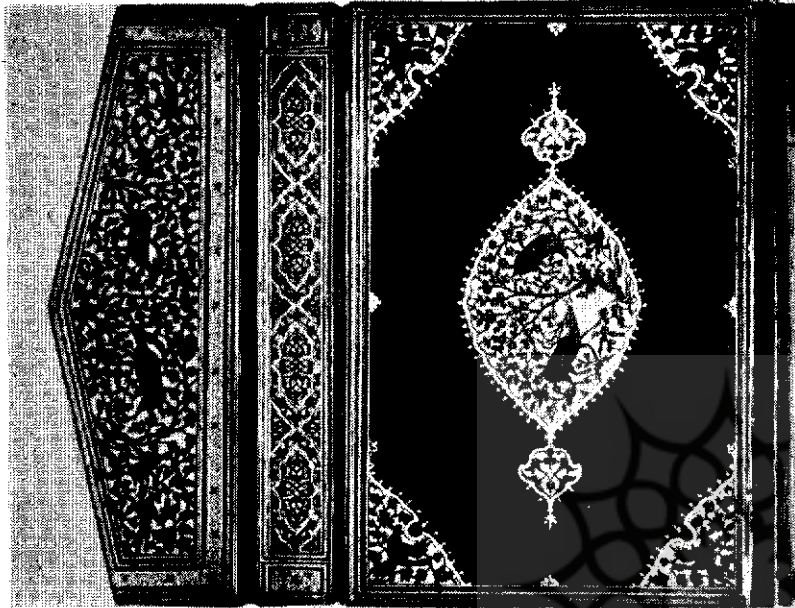
۳

طرح‌هایی نو افکندند و شاهکارهایی پدید آوردند که هم‌اکنون درموزه‌های گوشه و کنار جهان مانند موزه ملی پاریس، موزه هنرهای زیبای دوسلدورف و تعدادی از موزه‌های شهرستان‌بول موجب اعجاب و تحسین بینندگان است و ما در زیرخوانندگان گرامی را با تعدادی از نمونه‌های موجود درموزه‌های استان‌بول آشنا خواهیم ساخت.

نقوش حیوانات :

یکی از ابتکارات جالب توجه هنرمندان مکتب هرات استفاده از نقش حیوانات واقعی و افسانه‌ای در آرایش جلد کتاب است و هم در این دوره هنرمندان نقش‌هایی از صحنه‌های نزاع انسان با حیوانات واقعی و افسانه‌ای را برای تزئین بکار برده‌اند و این عمل با کمک قطعات کوچک و بزرگ فلزی و مهرهای متعدد و با استفاده از روش کوبیدن و مثبت‌کاری انجام می‌یافته است. در واقع باید گفت که استفاده تزئینی از نقش انسان که بعدها توسط هنرمندان صفوی برای آراستن جلد‌های رنگ و روغنی اشاعه یافت از ابداعات مکتب هرات بشمار میرود.

از میان جلد‌هایی که بروش فوق‌ترین شده است میتوان بیک جلد بسیار زیبا که در کتابخانه قصرشاهی توپ قاپوسرای استان‌بول موجود است اشاره نمود. این جلد از مقوا با پوشش چرم قهوه‌ای تیره ساخته شده است سطح خارجی روی جلد (عکس شماره یک) بوسیله چهار نوار باریک که خود از خطوط ماریچ تشکیل یافته است به چهار مستطیل تقسیم میگردد و مستطیل میانی که بوسیله یک دورنما تزئین یافته است در بالا و پائین بوسیله دو حاشیه پهن که در آن دو قطعه دعا در حق صاحب کتاب نوشته شده است محدود گردیده است. در قسمت پائین و راست دورنمای وسط جلد از دهائی در حال نبرد با یک عنقا ملاحظه میشود و در قسمت بالای دورنما مرد جوانی در حال مبارزه با یک حیوان افسانه‌ای بچشم میخورد. سطح خارجی پشت جلد (شکل شماره ۲) را یک ترنج زیبا آراسته است و در میان ترنج نقشی از مبارزه دو عنقا در آسمان بزیبائی هر چه تمام‌تر قرار گرفته است. این جلد مربوط بیک دیوان مثنوی است و گویا در اصل به کتابخانه شیخ صفی‌الدین اردبیل تعلق داشته است.

۵ ۴

نقوش اسلیمی :

هنرمندان این دو قرن درترین برخی از جلدها منحصرأ از خطوط هندسی و نقوش اسلیمی استفاده کرده‌اند. شکل ۳ سطح داخلی پشت جلد یکی از کتابهای خطی متعلق بکتابخانه شاهرخ میرزا را نشان میدهد که بوسیله يك ترنج زیبا که طرح ظریف يك صلیب را دربر گرفته است آرایش یافته است. این جلد از مقوا با پوششی از چرم قهوه‌ای ساخته شده است و برای کوبیدن نقوش هندسی و اسلیمی آن ده‌ها هزار بار از مهرهای مختلف استفاده شده است. قسمتی از نقوش این جلد طلاکوب است و اصل جلد درموزه اسلام و ترک استانبول نگهداری میشود.

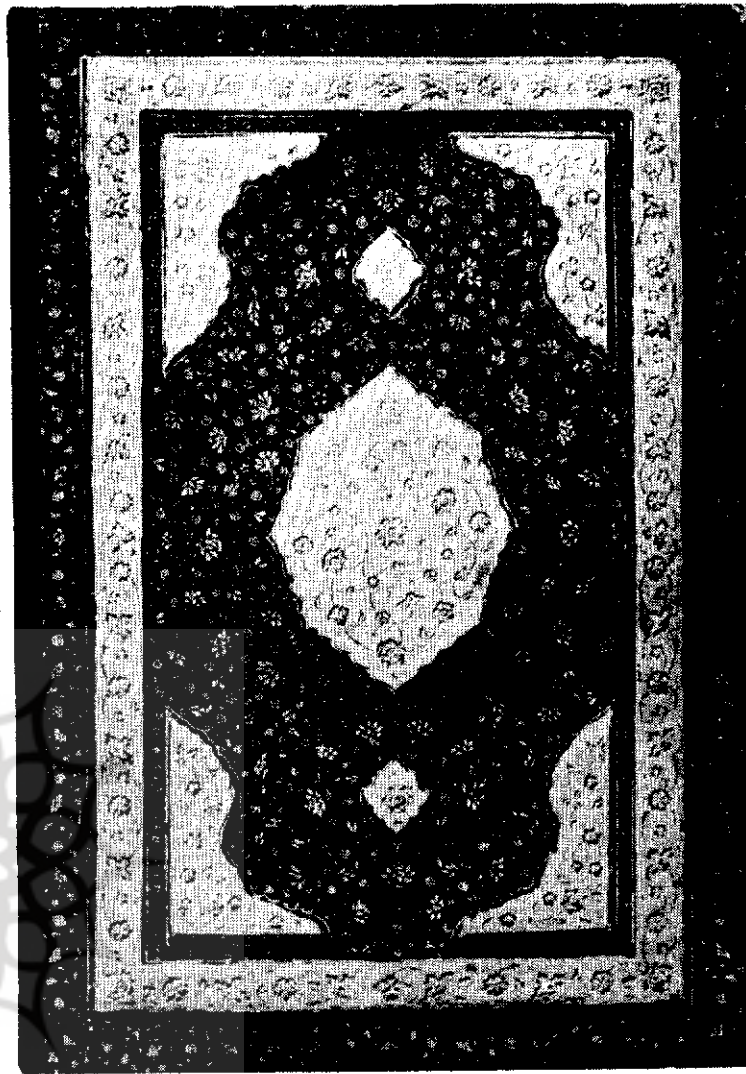
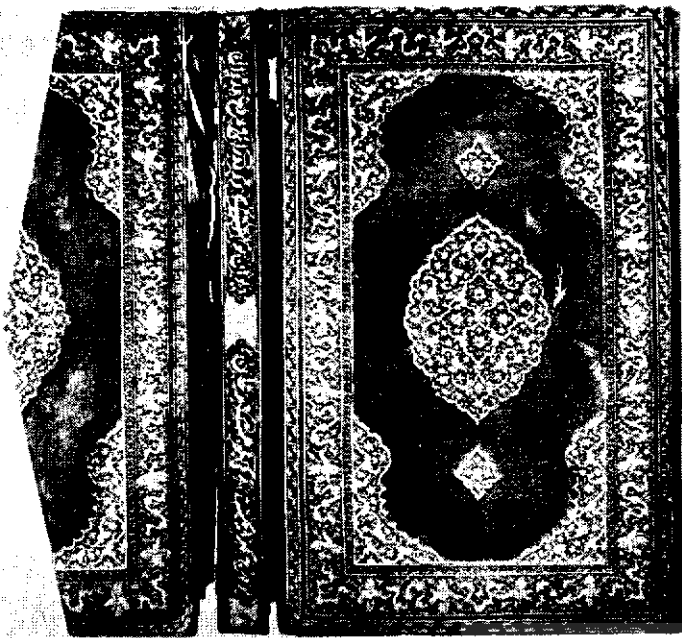
طرح‌های ترنجی :

استفاده از طرح‌های ترنجی برای ترین جلد کتاب یکی دیگر از روش‌های تزئینی هنرمندان این دوران بوده است. در این‌جا ترنج را در وسط قرار داده سپس در هر گوشه مستطیل جلد قسمتی از نقش ترنج وسط را تجدید می‌نموده‌اند این

روش تزئینی بعدها توسط هنرمندان دوران صفوی مورد استفاده بیشتری قرار گرفته است. از میان جلد‌هایی که با این روش آرایش می‌یافته است میتوان به جلد مربوط به يك جنگ شعر که بکتابخانه شاهزاده ابراهیم سلطان حکمران حوالی فارس تعلق داشته‌است و فعلاً درموزه ترك و اسلام شهر استانبول نگهداری میشود اشاره نمود. این جلد از مقوا با پوشش چرم قهوه‌ای تیره ساخته شده‌است. تزئینات سطح خارجی پشت جلد شامل يك ترنج است که در وسط قرار گرفته و چهار ربع ترنج که در چهار گوشه مستطیل جلد نقش شده است و هر يك از ربع ترنج‌ها نقش مرغی در حال پرواز را در میان گرفته است. شکل ۵ سطح داخلی پشت همین جلد را نشان میدهد.

رنگ و روغن :

باید توجه داشت که بکاربردن نقاشی رنگ و روغن برای ترین جلد کتاب در همین دوره آغاز یافت و برای نمونه میتوان بيك جلد مربوط به نسخه خطی مثنوی متعلق بموزه اسلام و ترک

شروشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
 رتال جامع علوم انسانی

برودری دوزی ورشته‌های ابریشم و طلا استفاده شده است .

بی‌رقیب :

نمونه‌های بالا و آثار دیگری از هنرمندان جلدساز قرن هشتم و نهم هرات و دیگر شهرهای ایران آن روز که در جریان نابسامانی‌های مختلف از گذرند حوادث جان سالم بدر برده است حاکی از نبوغ خلاقه و قدرت تصور بیکران هنرمندان ایرانی است تا آنجا که بدون تردید میتوان گفت در هنر آراستن جلد کتاب از نظر رعایت دقایق فنی و ظرائف تزئینی هرگز هنرمندان هیچ کشوری از جهان بیای هنرمندان ایرانی نرسیده‌اند .

شهر استانبول اشاره نمود (شکل ۶) . سطح جلد ابتدا از یک ورقه گچ پوشانده شده است و آنگاه بر روی یک زمینه از رنگ و روغن سیاه تصویر صدها شکوفه زیبا را با دقت و ظرافت تمام نقش نموده‌اند .

برودری دوزی :

یکی دیگر از نمونه‌های برجسته آثار هنری هنرمندان ایران جلدساز این دوران که در (شکل ۷) ملاحظه می‌گردد یک جلد ساخته شده از چرم سیاه مربوط بدیوان شعر امیرعلی شیرنوائی وزیر سلطان حسین بایقرا است . در آرایش این جلد که اکنون در اختیار کتابخانه دانشگاه استانبول است از روش